

דב סדן כעורך

מעפר ואפר לפארהספר
בין סדן העורך לאלתרמן המשורר

נורית גוברין

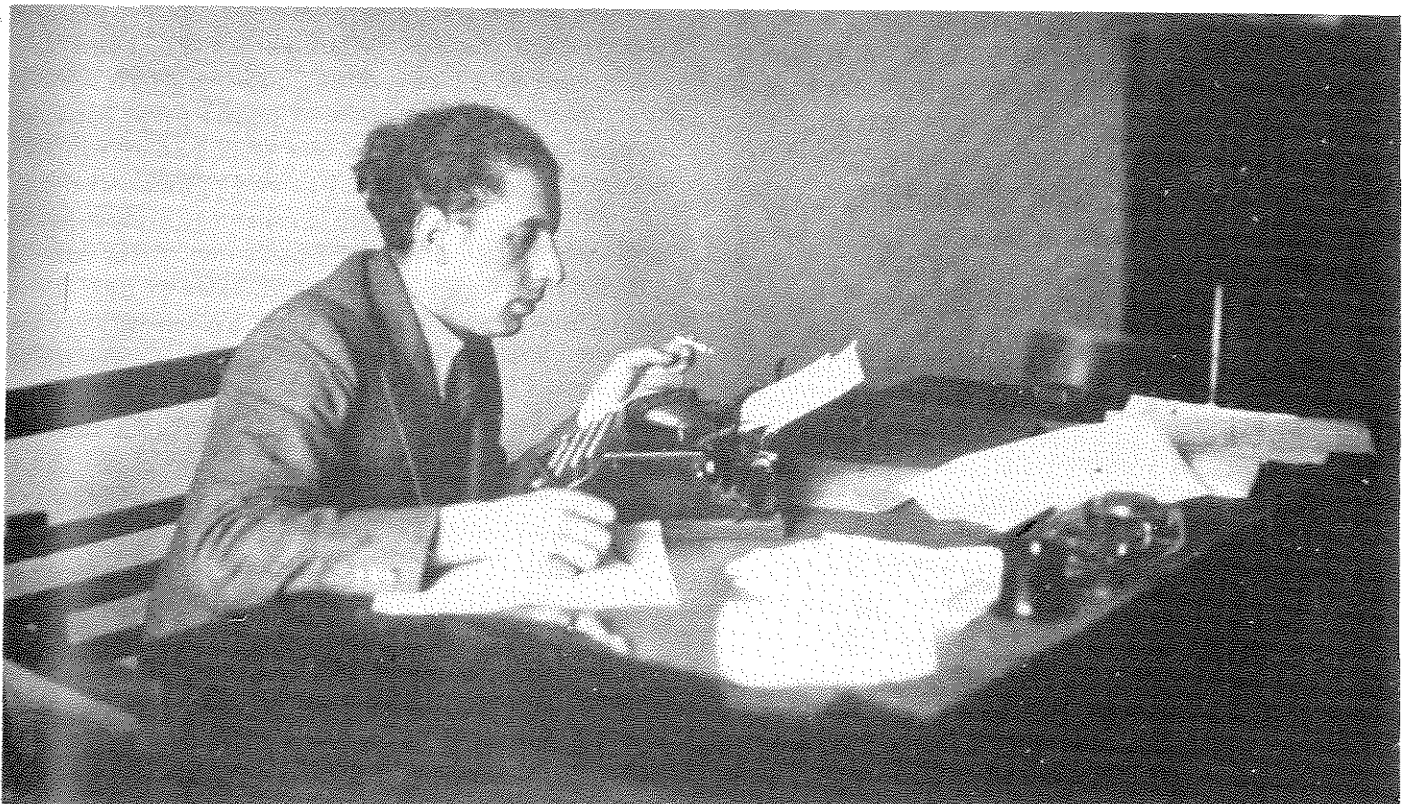
בשנת תרפ"ד (1924) הוציאו שני אנשים צעירים את ביטאון "החלוץ", "עתוננו", בלבוב, ממנו הופיעו שלוש חוברות (שבט, אדר א', ניסן). שני צעירים אלה היו דב שטוק (סדן), שהיה בן 22, ואבי, ישראל כהן, שהיה בן 19. באותה שנה אף הוציאו יחד את העתון "בשעה זו", ממנו הופיעה חוברת אחת בחודש אב. היה זה ניסיונם הראשון בעריכה, של מי שנעשו לימים, כל אחד

כדרכו ובמקומו, עורכים בעלי שם, כשלזכותו של כל אחד מהם נזקפים מפעלי עריכה רבים ומפוארים, שהטביעו את חותמם על התרבות והספרות בארץ ישראל ובמדינת ישראל. זו היתה התחלטה של ידידות רבת שנים, שנמשכה כל ימי חייהם, של שיתוף פעולה הדוק, על אף חילוקי דעות וויכוחים גלויים וסמויים ביניהם.

נושא העריכה והעורכים הוא אחד הנושאים המוזנחים במחקר התרבות והספרות העברית, המחכה עדיין לגאולתו. טרם ניתנה הדעת על חלקו ותרומתו של עורך להתנויית מדיניות תרבות וספרות, ובכלל זה גם של דב סדן, ישראל כהן ועורכים רבים אחרים, להוציא הערות מפוזרות וקטעי זכרונות.

ברשימה הביבליוגרפית של כתבי דב סדן, שערך ג. קרסל, רשומים 19 פריטים תחת הכותרת: "עריכה" (לא כולל מבואות ואחרית דבר לספרים ולתרגומים). "המוסף לשבתות ולמועדים" של "דבר" היה מפעל העריכה הרביעי של דב סדן (השלישי היה ביטאון "החלוץ" בווארשה, "העתיד"), והראשון בארץ ישראל.

אין ספק, שהחוקר לעתיד של "המוסף" לספרות של "דבר" בעריכתו של דב סדן יגיע למסקנה, ש"מוסף" זה משמש דוגמה ומופת לעריכה של מדור ספרותי בעתון יומי. עד היום חזורים ל"מוסף" זה, שערכו קיים ועומד; נזקקים לו סופרים וחוקרי תרבות

נתן אלתרמן בשנות ה־30, בעת שהחל לפרסם בעתונות טורים ספרותיים מתורגמים

וביקורת תיאטרון, יחד עם מי שחתם מ. י. פלוני; וסקירה "בספרות ובאמנות". בגיליון השני בעריכתו מיום כ"ו באב תרצ"ג, משתתפים: ש. שלום ויוכבד בת מרים בשירים; דוד שמעוני בסידרה בפרוזה "בחשאי"; וכן ש"ד גויטין ושרגא קדרי.

ניתוח המשתתפים והתוכן מגלה את סימני ההיכר המאפיינים את מדיניות העריכה של דב סדן: שיתוף סופרים מכל המרכזים היהודיים בעולם; גיוון בז'אנרים; עידוד נשים יוצרות; ספרות עברית וספרות העולם; ספרות ההווה ומאוצרות ספרות הדורות הקודמים, ועוד הרבה.

בחניה מקרית של שני גיליונות נוספים בעריכתו, חודשים אחדים לאחר מכן, רק תחזק את מערכת השילובים והאיוונים שאיפיינה את מדיניות העריכה של דב סדן ב"מוסף". האחד מד' בטבת תרצ"ד והשני מי"א בטבת תרצ"ד: שירה ופרוזה; מקור ותרגום; מאמר וביקורת; סופרי עיר וכפר; גברים ונשים; סקירות ואינפורמציה ספרותית מן העולם הגדול ומארץ ישראל. בגיליון הראשון: מאמר עם מותו של סטיפן גיאורגי, בלתי חתום; תרגום שלושה משיריו על ידי ש. שלום, יוסף ליכטנבום וז.ר.; סיפור של דוד מלך. בין המבקרים הסוקרים: מ. נרקיס, א"י ברור, דוב הר-ששון. בשני: שיר של יוכבד בת מרים; מחזה בעברית של הסופר והמבקר היהודי-גרמני אוסקאר בויס (ללא ציון שם המתרגם); שני מאמרים נוספים על סטיפן גיאורגי, האחד של גרהרד ליבט מבית אלפא והשני של יהושע טילמן מלכוב. סקירות ביקורתיות על ספרים וכתבי עת, בעיקר בעניינים יהודים בעולם, תחומות בראשי תיבות; וסקירה מפורטת וארוכה על הנעשה "בספרות ובאמנות" בארץ ובעולם, בהיקף של עמוד כמעט שלם, בוודאי של העורך עצמו.

"דבר" התחיל להופיע ביום שני, ט' בסיון תרפ"ה (1 ביוני 1925), וכבר בגיליונו הראשון היתה משולבת בו הספרות היפה (סיפור של עגנון ושיר של דוד הופשטיין). חודשים אחדים לאחר מכן, בערב ראש השנה תרפ"ו (18 בספטמבר 1925) הופרד החלק הספרותי, יחד לו מדור מיוחד, הוא הופיע בנפרד בסופי שבוע ובערכי חגים בלבד, ואף נכרך כך. הפרדה זו נפטקה בט"ו בסיון ת"ש (21 ביוני 1940) והמדור חזר ונבלע בגוף העתון. עד להפרדה הבאה.

סדן החל לפרסם ב"דבר" כבר בשנתו הראשונה, מיד עם עלייתו לארץ בשלהי 1925. היה זה "מכתב למערכת", שבו הודיע על התפטרותו מהוועד הפועל של "ברית הנוער" ומהנהלת מזכירותה, בכ"ז בכסלו תרפ"ו (14 בדצמבר 1925). מאז השתתף בו בקביעות, כמעט מדי יום ביומו, במדורים הכלליים ובאלה המיוחדים לספרות יפה.

הצטרפותו למערכת באה לאחר שפירסם את מאמרו: "שיעור קל במלאכת התרגום" בו' באדר ב' תרפ"ז (11 במרס 1927). שש שנים לאחר מכן נעשה לעורך "המוסף", והתמיד בכך שש שנים: מתרצ"ג עד תרצ"ט (1933-1939).

וספרות, ויש בו כדי להאיר כמעט כל נושא בתחומי התרבות והספרות והחיים היהודיים בארץ ישראל ובגולה.

חלקו של דב סדן ב"מוסף" זה היה רב משאפשר לשער במבט ראשון. "מרדן, שלא תמיד קיבל מרות, אפילו של הדאלאי למה הגדול בתנועת הפועלים", הגדיר אותו לימים אברהם שאנן, אף הוא מעורכי "המוסף" ("משא", 12 במרס 1982); "השושביץ" כינה אותו ג. קרסל ("דבר", 9 באוגוסט 1946) בתפקידו כמעודד של צעירים ומתחילים רבים. דב סדן לא רק ערך את "המוסף", כעורך פעיל ויחם, אלא גם כתב בו מדורים רבים שאינם חתומים, או מדורים החתומים בשמות עט שונים ואף משונים. הוא היה אחראי על מדורי האינפורמציה שב"מוסף", והביא בפני קוראיו מידע מעודכן ומגוון מתוך שפע העתונים וכתבי העת שהיו מתקבלים במערכת.

זכונת כוח זכרונו המופלא וכושר עבודתו המדהים, הצליח להפוך את המדור הספרותי למרכז תרבותי וספרותי, כמה לסופרים ותיקים ומתחילים, זירה לעידוד כשרונות, בית לסופרים עולים וסופרים דיושבים וחוק, סדנה לטיפוח כתיבתן של נשים ועוד. במיוחד בלטה התמסרותו לטיפוחם ולעידודם של אחרוני הסופרים העבריים בפולין, שנתן להם כמה ב"מוסף", ועמד עימם בחליפת מכתבים ערה. מקצת ממכתבים אלה נכללו ב"ידיעות גנוזים", שהוקדש לסופרים העבריים שניספו בשואה (בעריכתו של ישראל כהן, תשל"ג). סופרים אלה ראו את דב סדן כפטרונם (דוד וינפלד). כל "מוסף" היה בו גיוון, חידוש, הפתעה, שילובי ישן וחדש, מקור ותרגום וכן כמה לגילויי הכוחות השונים הפועלים בארץ ומחוצה לה בתחומי התרבות והספרות. הקורא חש שהוא חי את העשייה התרבותית והספרותית, שותף לה, נמצא עם "היד על הדופק" ומעורה בנעשה בתחומי הספרות העברית והיידית בארץ ומחוצה לה, ובספרות העולם. היו ב"מוסף" גיליונות המוקדשים לנושאים וגיליונות מגוונים. לימים, גילה סדן שמץ ממדיניות העריכה שלו:

כימי עריכתי את מוספו של "דבר" מנהג היה ביד, כי ככל שהוצאתי גיליון יובל או גיליון זכרון על סופר וסופר, חכיתי עד גמר העריכה, ובהרגישי את תוכנו חסר מצד מה, הייתי טורח להשלימו, באופן שכתבתי מאמר גם אני. כך נולדו כל מאמרי בגיליונות האלה (סדן, "על א.ג. גנסיין גסביכיו").

שש שנים כעורך "המוסף"

בגיליון הראשון של "המוסף" בעריכת דב סדן מיום י"ב באב תרצ"ג השתתפו: ישע סטמפר בשירים; י. פפרניקוב בסיפור; ראובן גרוסמן; "יוליוס קיסר בתרגום עברי" של א"א ליסיצקי; יצחק יציב בביקורת על ספרו של ש"ל בלנק "נחלה"; מיכאל אסף בסקירת "ספרים על המורה ממקורות ערביים"; א"ש יוריס

דב סדן - עורך המדור הספרותי

ברל כצנלסון - העורך הראשי של "דבר"

ברל כצנלסון שייסד את "המוסף" ערך אותו בשנותיו הראשונות. לאחר מכן הוא נערך לסירוגין על ידי מאיר בוגדן, זלמן רובשוב (שו"ר), יצחק יציב ודוד זכאי. כפי שהעיד דב סדן, בראיון עם יהודה פרידלנדר ("ידיעות אחרונות", 5 במרס 1982), הוא קיבל על עצמו את תפקיד עורך "המוסף" לפי בקשתו של שז"ר, "שהיה בעצם העורך הכללי, ואף יצא לפעולות בגולה, והוא שביקשני להקל עליו ונעניתי לו, ועריכת ארעי נעשתה לי עריכת קבע, שנמשכה שש שנים עד שאמרתי לעצמי: הרף."

באותן שנים היה נהוג לא פעם שלא לציין את שמות העורכים בשולי הגיליון. מסיבה זו לא נרשם תאריך ההתחלה המדויק לעריכתו של דב סדן את "המוסף". גם סדן, מסיבות השמורות עמו, לא מסר נתן זה (פנחס גינוסר, עמ' 161 והערה 9). יש לשער שבתחילה לא היתה בין העורכים חלוקת תפקידים מוגדרת,

וחברי המערכת כולם היו שותפים לעריכת "המוסף". לפי עדותו של ג. קרסל, התחיל דב סדן לערוך את "המוסף" באופן קבוע החל מגיליון ל"א לכרך ח', י"ב באב תרצ"ג (ג. קרסל, "דברה של תקופה", תש"י, עמ' 27). אבל, גם כשסדן כבר היה עורך "המוסף", המשיך רק שמו של ב. כצנלסון להופיע בשולי העמוד האחרון שלו תחת הכותרת: "העורך האתראי".

לעומת אי הבהירות בתאריך ההתחלה, מצוי בידענו תאריך מדויק של הפסקת עבודתו של דב סדן כעורך המדור, ללא הסבר לסיבות לכך. בכ"ז בתמוז תרצ"ט (14 ביולי 1939) בעמוד האחרון של "המוסף" התפרסמה "הערה" בחתימתו של דב שטוק:

עם הגליון הזה יוצא הטיפול במוספים מרשותי, ואשמח לקיים חובה נעימה ולהודות בזה לכל שעזרוני בשש שנות עבודתי

במדור
ולבי ע
קריב כ
מי יצר א
אם זכרוני
שהוא הוא
עם יהודה
המראיין כי
העתידי מסי
בתשובתו א
יחס הכבוד
הספרות ה
בעולם הדר
כידוע,
המקדש ב
ובטלו הקו
בציבור ב
"המוסף"
נרדף למדו
השם "
בספטמבר
נזכר בפיה
הספרותי
לא ערך ב
שנקבע הל
"הוספה".
על חש
סדן, בהע
ש"מעמדו
הכללי ש
עניינו במ
ובריונים"
סדן,
ול"מוסף"
הכוחות
בסביבתו
רבות על
סילופי
פגיעה ב
בועידתו
הביבליאו
נלחם נג

בעיניו כבגידה אידיאולוגית ולא פחות כפגיעה אישית. במסגרת מצומצמת זו, נביא דוגמה אחת לתגובה מסוג זה של סדן, שגם ככעסו ובהוגשת עלבוננו ידע לשמור על תגובה תרבותית הולמת ולגייס את חוש ההומור שלו כדי להלום.

מדוע עבר אלתרמן ל"הארץ"?

מדובר בתגובתו של סדן על עזיבתו של נתן אלתרמן את "דבר" ומעברו לצד השני של המתרס, לעתון המתחרה, "הארץ". נקדים ונאמר, שפרשה זו ביחסי אלתרמן וסדן היא יוצאת דופן, ויעידו על כך הדברים החמים ואף הנלהבים שכתבו לימים זה על זה. יש בה כדי ללמד, שהתגובה התריפה לא השאירה משקעים לטווח רחוק, ושניהם יכלו להתעלות ולבחון איש את רעהו לגופו, לשכוח ולהשכיח את עלבון הפרשה.

בשנת 1932 חזר נתן אלתרמן לארץ, עם סיום לימודיו בצרפת, ומשנת 1934 השתתף דרך קבע ב"דבר", בעיקר בתוספת הערב שלו. ייתכן שלא לכסנדר פן היתה "יד בדבר", כפי שהעיד לימים, אבל ברל כצנלסון, עורך "דבר", הוא שקלט אותו (מרדכי נאור, "קשר" 20, עמ' 23). מה-20 ביולי 1934 ועד ה-2 בנובמבר 1934 פירסם אלתרמן מעל כמה זו 26 "סקיצות תל אביביות", בחתימת אלוף נון (ביבליוגרפיה לכל כתבי נתן אלתרמן, "מתכרות אלתרמן", א', תשל"ז, עמ' 158-259).

בנובמבר 1934 עזב נתן אלתרמן את "דבר" ועבר ל"הארץ", שבו השתתף דרך קבע במשך יותר משמונה שנים. ב-5 בפברואר 1943 שב ל"דבר", שנעשה לאכסניה הקבועה שלו במשך עשרים וארבע השנים הבאות (עד תחילת 1967). בתקופה זו פירסם ב"דבר" את "הטור השביעי" שלו.

קשה לדעת בבירור מדוע בדיק עזב אלתרמן את "דבר" ועבר ל"הארץ" בנובמבר 1934. מנחם דורמן, כותב תולדותיו של נתן אלתרמן, חוקרי אלתרמן (רפי אילן, דן אלמגור) וידידו (יעקב אורלנד) הסבירו שהסיבות לעזיבתו את "הארץ" ושוכו ל"דבר" היו כספיות ואידיאולוגיות (דן אלמגור, "קשר" 19, עמ' 107). לעומת זאת, לא ניתן כל הסבר למעבר הראשון, המוקדם, מ"דבר" ל"הארץ". ייתכן, כפי ששיער מרדכי נאור, שברל לא העריך כראוי את אלתרמן, ונתן לו לכתוב רק בתוספת הערב של "דבר", וחשב כי לעתון הבוקר אין הוא מתאים; ייתכן שאלתרמן עצמו הרגיש שאין מעריכים אותו כראוי ומעדיפים על פניו את א"צ גרינברג (כפי ששיער גבריאל צפרוני, בשיחה עמי). הערכה ממעיטה זו משתלבת ביחסם הספקני של בני הדור אליו בראשית דרכו, כפי שעולה מן העדויות הלא מעטות שהביא דן מירון ("מפרט אל עיקר", עמ' 102 והערה 2). ייתכן גם, שהתנאים שהציעו לו ב"הארץ" היו טובים יותר, ומה גם שהיה לו קשר קודם עם "הארץ" ועם משה גליקסון עורכו, עוד כשהיה בצרפת (כפי שמשער רפי אילן ממוסד

במדור זה נתנו בו מפרי רוחם, הגיונם ורגשם, ואף הפקיתו עיני ולבי על דרכו וצרכו. וביותר אשמח לראות את חביבי אברהם קריב כממלא התפקיד הזה מעתה.

מי יצר את המונח "מוסף" בעתונות?

אם זכרוננו אינו מטעה אותי, הרי זכור לי, שסדן סיפר לי פעם, שהוא הוא שנתן את השם "מוסף" למדור הספרותי. אבל בראיון עם יהודה פרידלנדר ("דיעות אחרונות", 5 במרס 1982) מעיר המראיין כי "אם איני טועה, היה זה כצנלסון שהביא את הצירוף העתידי מסידור התפילה ונתנו עניין לתוספת הספרותית", וסדן בתשובתו אינו מתייחס להערה זו כלל. בכל אופן, מעיד שם זה על יחס הכבוד הגובל בקדושה, שיוחס לתפקידה של הספרות העברית. הספרות העברית בעולם החילוני, ממלאת את תפקיד התפילה בעולם הרתי; היא מקבילתה של התפילה, אם לא לומר תחליפה. כידוע, "מוסף" היה במקורו, קורבן נוסף שהיו מקריבים בבית המקדש בשבתות ובמועדים, ולאחר מכן, משחרב בית המקדש ובטלו הקורבנות, היה "תפילה נוספת על הרגילה", שאומרים אותה בציבור ב"שבתות ובמועדים", כפי שנכתב בכותרת המשנה של "המוסף" לספרות של "דבר". מכאן ואילך, נעשה "מוסף" שם נרדף למדורים הספרותיים בעתונות היומית ובכתבי העת הכלליים. השם "מוסף" הופיע בפועל לראשונה בכ"ט באלול תרפ"ה (18 בספטמבר 1925), ערב ראש השנה תרפ"ו, אבל כבר יום קודם הוא נזכר בפירסומת מוקדמת למדור הספרותי. לפני כן הופיע החלק הספרותי בימי שישי, ללא כותרת מיוחדת במסגרת העתון. דב סדן לא ערך בשלב זה את המוסף, אבל היה חבר מערכת "דבר". לפני שנקבע השם "מוסף" התלבטו בין שמות כגון: "תוספת לשבת" או "הוספה".

על חשיבות תפקידו של עורך המוסף לתרבות, העיד לימים דב סדן, בהערותיו לחליפת המכתבים בינו לבין ברל כצנלסון (1931), ש"מעמדו של ברל כעורך הספרותי נחשב אף יותר ממעמדו כעורכו הכללי של העתון, ובחמש השנים הראשונות של 'דבר' היה עיקר עניינו במוסף לשבתות ולמועדים" (מובא לפי חנן חבר, "פייטנים ובריונים", עמ' 70).

סדן, שקיבל את המוסף מברל, היה קנאי מאוד ל"דבר" ול"מוסף" בעריכתו. לא רק שעשה מאמצים למשוך אליו את טובי הכוחות הספרותיים ולעודד על בדתו כל ניצוץ של כשרון שגילה בסביבתו, אלא שגם נלחם את מלחמות העתון, והגיב פעמים רבות על "גניבות" ספרותיות ממנו, על העתקות שלא ברשות, על סילופי ציטוטים כביכול ממנו, ועוד כהנה מעשים שראה בהם פגיעה במוניטין של עתונו. יעידו על כך תגובותיו הרבות ודבריו כוועידות שונות של ההסתדרות על "דבר" (ראה ב"מפתחות" של הביבליוגרפיות של ג. קרסל ושל יוסי גלרון, ערך: "דבר"). במיוחד נלחם נגד עזיבתו של סופר ומעברו לעתון מתחרה, מעשה שנתפס

י עדותו
פן קבוע
"דברה
ה עורך
ה העמוד
ך מדויק
לטיבות
רון של
ז לקיים
עבורתי

בטס"מ זה, שכותרתו "אני יושב באפר", מחקה הכותב את הטורים המחורזים של זה שכנגדו הוא יוצא בפרודיה זו, ומתאר את האבל הנורא, כביכול, שפקד אותו לאחר המעבר מ"דבר" ל"הארץ". האסוציאציה המיידית של "אבל נורא" היא זו של "איוב", שממנו לקוחים כותרת ה"שיר", צירופי הלשון והמונח היסוד.

טור מחורז זה, עם כל ההומור שבו, נופל הרבה ברמתו מאלה של אלתרמן. הוא חסר את הברק, המעוף והוויזואליות של כתיבתו של אלתרמן, והמחשבה אינה מבוטאת בהם בבהירות. יש בו מן ההתחכמות של מה שנהגו פעם לקרוא "חובשי בית המדרש", וקשה לרדת לסוף כוונתו. הרעיון המרכזי מאחורי הביקורת העוקצנית והמחורזת הוא קרוב לוודאי הרעיון, שחרוזים ש"דבר" מאס בהם, נעשו ל"אבן פינה" ב"הארץ". הוא גם מנסה להמעיט מגודל העלבון שנעלב המשורר על שפסלו או ערכו את חרוזיו, ומתאר אותו ביותר משמץ של ציניות, כמי שמגיב "תגר": "קצת בחור פטלי, / מיסורים לרב".

ה"שיר" פותח בפסילת חרוזים, כשהפוסל הוא נתן אלתרמן עצמו, אבל לא ברור מי הוא הדובר שאת חרוזיו פסל. בהמשך מדובר על כך ש"יד החרוזים נגולה / מעל פי באר 'דבר' / אל 'פרודוריה' של 'הארץ'. בסיום, מצטט איוב, שמנחם את הדובר, פסוק מפורש מספרו עם מראה מקום מדויק, שחלקו נכתב וחלקו נקטע, בתקווה שהקורא הכבי ישלים את המילים החסרות, שהן העיקר. בפסוק נזכרים "הרשעים" ו"הארץ" בכפיפה אחת: "לאהזו בכנפות הארץ [וינערו רשעים ממנה], תתהפך כחומר [חותם ויתיצב] כמו לבוש". המילים בסוגריים מרובעים שהושמטו מן ה"שיר" מזמינות את הקורא לחזור ולעיין בפסוק במלואו, וליהנות מן "החידוד".

מ"שיר" זה יש לשער, שהיה ברקע סכסוך ספציפי על רקע יחסי עורך-כותב, אולי הערת ביקורת על איכותם של חרוזי השיר שמסר המשורר לעורך, פסילתם או עריכתם מחדש, כפי שנרמז בו. אין ספק שהכותב נפגע מאוד מיחסו של העורך וראה בכך חוסר הערכה כללי אליו, שכתוצאה ממנו החליט לעזבו ולעבור לבמה אחרת. כותב ה"שיר" מדבר על החלטה פזיזה, "בן-שבוע ואולי בן-יום", ואכן, כאמור, עברו 5 ימים במעבר מעתן לעתן. ייתכן, שאפיזודה זו, שמדובר בה כאן, היתה בבחינת "הקש ששבר" והקצינה תהליך של עלבון שהחל עוד קודם לכן.

ממתיחות להערכה הדידית

הטס"מ הראשון שפירסם אלתרמן ב"הארץ" היה "רחובות ושלטים" (7 בנובמבר 1934) וייתכן ש"סקיצה תל אביבית" זו היא העילה למעברו מעתן לעתן. שיר זה, כשמו כן הוא. יש בו רשימות של מראות תל אביביים שונים ומגוונים בכפיפה אחת: סנדלר, חייט, מכולת, מסעדה, בית קפה ועוד. חרוזיו הם אלטרמניים

אלתרמן), והוא השתתף בו כבר ב-30 בספטמבר 1932. קרוב לוודאי שהסיבות לעזיבתו את "דבר" היו משולבות, כפי שקורה במקרים כגון אלה. בכל אופן, עד כה לא מצאתי עדות ישירה על כך.

"מידה כנגד מידה"

תגובתו של סדן היתה בצורה של "מידה כנגד מידה". הוא בא חשבון עם אלתרמן, בדרכו של האחרון, דרך הטור הסאטירי המחורז (על ז'אנר ספרותי זה, טס"מ, פירסם דן אלמגור מחקר מקיף ומאלף בחוברות "קשר" 17-19).

חמישה ימים בלבד הפרידו בין ההשתתפות האחרונה של אלתרמן ב"דבר", לבין ההתחלה החדשה ב"הארץ". דב סדן, שהיה חבר מערכת "דבר" ועורך "המוסף" נפגע ככל הנראה מ"בגידתו" זו של אלתרמן וראה בה אי אמון אישי ואידיאולוגי באכסניה ובעורכיה. בנוסף, יש לזכור את האווירה המלוהטת בשנים אלה, שלאחר רצח ארלוזורוב.

תגובתו הסאטירית, העוקצנית והמחורזת, תחת הכותרת "אני יושב באפר", שהתפרסמה ב"דבר" בי"ט בכסלו תרצ"ה (26 בנובמבר 1934), בוודאי על דעתו של ברל כצנלסון, מעידה על כעס ועל עלבונם של העורכים על שאחד מ"סופריהם" נטש אותם לטובת עתון מתחרה. תגובה זו פורסמה לאחר שאלתרמן הספיק כבר לפרסם ב"הארץ", במרוצת חודש נובמבר 1934, חמישה טורים מחורזים תחת הכותרת המשותפת "נקודות השקפה" בחתימת "אגב" ויום לפני התחלת פירסום שירי הסידרה "רגעים".

במרוצת השנים נכתבו עשרות פרודיות על שירי אלתרמן (דן אלמגור, "קשר" 19, עמ' 117), ואולי יש לראות ב"אני יושב באפר" את הראשונה שבהן.

זוהי תגובה, שכאמור יש בה "מידה כנגד מידה", חרוזים סאטיריים מול חרוזים סאטיריים; טורים מחורזים מול טורים מחורזים; רמזים אקטואליים המובנים רק לנוגעים בדבר ולבני חוגם.

דב סדן חתם בשם העט "אתב"ש", שהוא "שם מפתח לחילופי אותיות זו בזו בכתבי סתר או בשעשועי מליצה; כל אות מתחלפת באות המקבילה בסידרה מן הקצה השני של האלף-בית" (מילון אבן שושן). יש לשער, שבצורת חתימה זו מקופל רמז נוסף לטיבה של המריכה ביניהם. אולי יש בצורת חתימה זו גם הד למלה "אתב"ש".

פיענוח זהות הכותב נעשתה על ידי ג. קרסל, מחבר הביבליוגרפיה של כתבי דב סדן (מס' 964). בהערה ל"ערך" זה הוא כתב: "חרוזים על נתן אלתרמן לאחר שעבר מ'דבר' ל'הארץ'. חתום: 'אתב"ש"'. יש להעיר כי צורת חתימה זו היתה כנראה נדירה, אם לא חד פעמית, ולא חזרה ונזכרה בתוך רשימת כינויי הספרותיים של דב סדן בביבליוגרפיה של יוסף גלרון.

אני יושב באפר

מא

אני יושב באפר

וקורא בספר

(אלהים יודע,

כי חרוץ צולע)

וקורא בספר,

כמוכן - איוב,

כי אצל ומקאוב

קאוני ולפי דוין:

ג. אלטרמן פסל את חרוני.

וקכן, אני יושב באפר

וקורא בספר

(מה גם עקשו

חרוני יוצא בקב)

של אותו איוב

(קצת בחור פטלי,

מיטרים לרב,

קדוץ).

ופתאם

ונפתרה חדה לי:

איכה בן-שבוע

ואולי בן-יום

יד-חרונים נגולה

מעל פי באר "דבר"

ובקשיבת-קלמוס

בקו חלקי אשר

הצליחה

למצוא לה

פרוודורה לקנוס

ד"הארץ", נו, וניחא.

כי מפי קינחמי הטוב

רב-השבר והשאת

והנאוש,

מפי איוב

- בפרק למיד חיות -

שמעתי זה האמר:

"לאחז בקנפוח "הארץ" -

מתהפך פחמר -

- כמו לבוש.

בזמני
נים, סיר תאג' ג
קאר, פתחו במ
אחרים על כינוס
גות ההודיות. ד
הנוכחי כדי ל
את אנגליק שת
הודו. הם יפנו ג
כתו ותמיכתו
מפלגת הקונגרס
תנקוט לפחות
כדי לאפשר לו
ברוח הכוון הה
מעניינת עמד
הצעות הועדה.
עד לפני זמן ק
אמר, כי ההצע
אולם דעתו היא
מהפנטסטיטוציה
תייה, ולררוש עו
סיר מוחמד יע

קרא

ריבנט

ונינל

הר

אתכ"ש

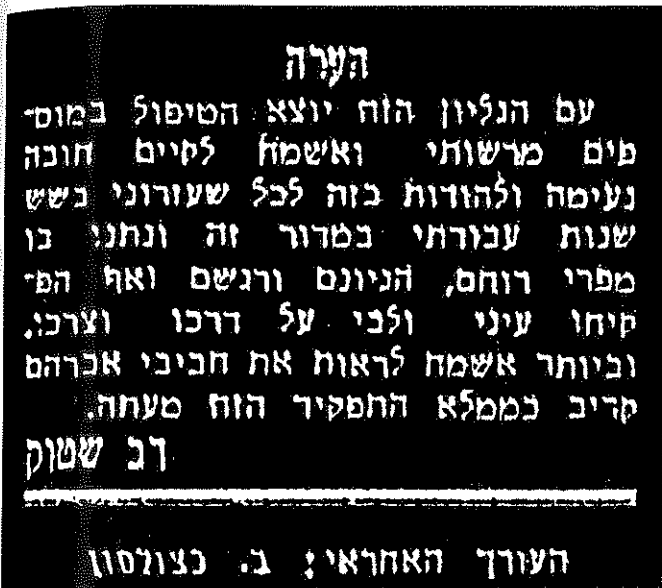
מובהקים, שילוב של חרוזים מפתיעים ובלתי שגרתיים; מילים לועזיות; בצד "חרוזים" "צולעים" כביכול. שני הטורים הפותחים: "סנדלר מדפלים / מקבל תקונים והזמנות גם". זהו אחד משירי ההלל הראשונים לרחובות תל אביב, ואולי הראשון שבהם, אותם רחובות שעמהם הודהה אלטרמן והשליך עליהם "את כל המתחים הפנימיים שגעשו בתוכו" (דן מירון, "עיר ואם, עיר ואש", אמהות מייסדות אחיות חורגות, עמ' 243).

החרוז "הצולע" שמשמש זו במודע כתוב הפרודיה השירית פעמיים "אפר / ספר" מרמו, כנראה, לנושא המתיחות בין העורך למשורר. הטון המבודח מנסה לבטל את חשיבות העניין, ובה בשעה ללעוג למעבר מעתון לעתון, כאילו יש בכוחו להפוך את הכלתי חשוב לחשוב. הלגלוג נוגע לא רק לחרוז הצולע, אלא גם לכותב, המתואר, כאמור, כ"קצת בחור פטלי, / מיטורים לרב", ומנסה לגמד את הרגשת עלבונו.

ידועה תגובתו של גרשום שוקן, בעל "הארץ", במכתבו למנחם דורמן (3 באוגוסט 1975) על עזיבתו של אלטרמן את "הארץ" ושבו ל"דבר" בינואר 1943: "היה זה כמוכן אחד המחוללים החמורים בקריירה שלי כעורך עתון" (ד.ג., "בפתח הספר" נתן אלטרמן, "הטור השביעי", כך ה', עמ' 5 ובמקומות נוספים). האם גם ברל וסדן הרגישו כך באותה שעה? מה היתה תגובתם על שאיבדו משורר זה, שהיקצו לו קרן זווית, והוא פרח בעתון המתחרה? מה בדיוק קרה בין אלטרמן ל"דבר"? מה בדיוק אירע בין אלטרמן לברל כצנלסון ולרב סדן? איך הגיבו על עזיבתו? מה היה חלקו של כל אחד מהם בעזיבתו? מי בדיוק היה האחראי לכך? שאלות אלה ואחרות תישארנה, כנראה, כינתיים ללא מענה.

מה שברור הוא, שכרבות השנים, ובמיוחד לאחר חזרתו של אלטרמן "הביתה" ל"דבר", שקעה מתיחות זו, ואת מקומה תפסה הערכה הדדית עמוקה, שיעירו עליה הדברים החמים שכתבו זה על זה: אלטרמן על ברל וסדן וסדן על אלטרמן. טס"מ זה נשכח ואולי גם הושכח, על ידי שני הצדדים. סדן לא חזר אליו בדבריו הגלויים על אלטרמן, ואף המעיט בסוג כתיבה זה, גם משום שהש, כנראה, שכוחו בפולמוס רב בפרוזה. מי שיתחקה אחר יחסי סדן ואלטרמן, יידרש גם לפרשה זו שבראשית דרכם, וינסה לפענחה עד תום. מעניין וחשוב יהיה לגלות כיצד חלה ברבות הימים ההתקרבות הרבה ביניהם וההערכה ההדדית. הערכה זו עמדה במכתן, גם כשלא שררה ביניהם תמימות דעים מן הבחינה האידיאולוגית, בשורה של נושאים שאותם פרט סדן ברשימות הזכרון שכתב על אלטרמן (ניסן תשל"א; י"ד בטבת תשל"ד. "ארחות ושבילים", כך האישים, עמ' 69; 72).

שירו של דב סדן (בחתומת אתב"ש) נגד "עריקת" אלטרמן ל"הארץ"

הודעת דב סדן (בחתימת דב שטוק) על סיום תפקידו כעורך המדור הספרותי

ביבליוגרפיה:

דן אלמגור, "הטורים שלפני 'הטור השביעי'", קשר 17, מאי 1995, עמ' 107-87.

—, "הטור השביעי" והטורים שלצידו ובעקבותיו, שם, 18, נובמבר 1995, עמ' 112-129.

—, "טוראים, טוראים ראשונים ורבי טוראים בעתונות העברית וביבליוגרפיה של הטס"מ (טורים ספרותיים מחורזים)", שם, 19, מאי 1996, עמ' 106-134.

נתן אלתרמן, [חתום: אגב]. "רחובות ושלטים", במדור: "נקודת השקפה", הארץ, כ"ט בחשוון תרצ"ה (7 בנובמבר 1934). כונס ברזעים, ספר ראשון תרצ"ד-תרצ"ז, חל אביב תשט"ו, עמ' 51-52. זה היה השיר הראשון שפירסם אלתרמן ב"הארץ", לאחר עזיבתו את "דבר".

—, "עם דב סדן", דבר, ג' באדר ב' תשכ"ב (9 במרס 1962), עמ' 2. תורגם ליידיש.

גיורא בסין, "ביבליוגרפיה לכל כתבי נתן אלתרמן", מחברות אלתרמן, א', חל אביב תשל"ז, עמ' 247-355.

נורית גוברין (עורכת), "מסלול. ספר היובל לישראל כהן במלאות לו שבעים וחמש שנה", חל אביב, תש"ם, עמ' 457.

דומה שהדבר הראשון שכתב סדן על אלתרמן, לאחר הפירוד, עוד לפני שחזר ל"דבר", היה התייחסות אוהדת לעמדתו של אלתרמן בוויכוח שהתנהל מעל דפי השבועון "השומר הצעיר" בכיורור תעודתם של הספרות והסופר בימי מלחמה ("דבר" ב' בחשוון ת"ש, 15 באוקטובר 1939; כונס ב"אלכה ואשוכה", עמ' 112-117). מכאן ואילך עקב אחר הופעת ספרי השירה של אלתרמן והגיב עליהם מפקידה לפקידה בהערכה גדולה. לאחר מותו ספד לו בהודמנויות אחדות (הערוכותיו אלה כונסו ב"ארחות ושבילים", ב"ספר האישים") והציג אותו כממשיכו של ביאליק וכאחד מגדולי הגדולים: "כליל זמירות והגיונות" (63); "מאור השירה" (65) שקיפל בהווייתו אותו שילוב נדיר של איש מופת ויצירת מופת: "ראש תכונותיו, תכונת היושר הפשוט והנאצל כאחד" (64); "גבורתו אינה סותרת ענותו, כשם שענותו אינה סותרת גבורתו" (65). אלתרמן, לדעת סדן, הוא האיש שעליו "התנבא" ביאליק ב"יחיה מי האיש אשר יבוא אחרי", שכן הוא ניחן בשלוש תכונות ש"היו לו למנה: חירותו, יושר קומתו, יפי חיו". (64).

אלתרמן זיכה את דב סדן ביובל השישים שלו, באחד משירי "הטור השביעי" שלו "עם דב סדן", ("דבר", ג' באדר ב' תשכ"ב, 9 במרס 1962), [טרם כונס, ועומד לראות אור בכרך נוסף שמכינות דבורה גילולה וסוניה רוזנברג. תודתי לפני אילן מארכיון אלתרמן שהמציא לי שיר זה].

זהו שיר הלל, שאינו נעדר יותר משמץ של הומור, על הפנומן דב סדן, המתגלה בהיקף ידיעותיו, בכתיבתו ולא פחות באדם שבו. מתוך ט"ז בתי השיר אביא שלושה בלבד, שניים מן האמצע והבית המסיים:

יש תוהים מי בין אלה מרכז ומי זן
את השאר שאולי רק ספחים מן הצד הם
אך הנה מתברר מעשה סדן!
שהכל כאן מרכז וכל אלה חר הם.

כן אומרים הוא מלא וגדוש, אך לא זאת
הפליאה, הפליאה היא בכך שבשפע,
הרחוס הלזה אין קרטוב בית-נכות,
כי הננף חי הוא, על אף היותו שמורת-טבע.

והסיום:

מקומו בתולדות הספרות? לרשומות
העתיד פתרונים... אך כיום כבר בלא תיקו
בה שמורים לו שלשה-ארבעה מקומות
ראשונים במעלה... איך-שהוא יִחַקק הוא.

(תמצית הדברים נאמרו בערב עיון בחלוקת פרסי קן דב סדן מיסודו של זליג לבון, ט"ז באדר א', תשנ"ז 25 במרס 1997)

(הערה: דברים שפירסם סדן על אלתרמן, ניתן לאתר לפי "מפתח השמות" בשתי הביבליוגרפיות של כתביו שנזכרו כאן, מתוכם יוזכרו כאן דוגמאות אחדות בלבד):

דב סדן, "בעיניים יהודיות. מאמר א': במשעול השלהבת הכפולה" [ב] בחשון ת"ש [כונס: אלכה ואשובה, דברים בענייני אמונות ודעות, תל אביב, תשל"א, עמ' 111-117].

דברים שפירסם דב סדן לאחר מותו של אלתרמן, כונסו בארזות ושכילים. כך האישים, תחת הכותרת: "כליל-זמירות", תל אביב, תשל"ה, עמ' 63-72.

דב סדן, "קושיה ושובה. על א.ג. גנסין וסביביו" [י"א בשבט תשמ"א], חדשים גם ישנים בספרות העברית ואגפיה, תל אביב 1987, עמ' 10. על דרכו בעריכת "המוסף לדבר".

יהודה פרידלנדר (מראיין), ידיעות אחרונות, 5 במרס 1982.

ג. קרסל, "השושבין", דבר, י"ב באב תש"ו (9 באוגוסט 1946), עמ' 4.

—, "דברה של תקופה", מאסף דבר במלאות 25 שנה, בעריכת דוד זכאי, הוצאת דבר, תש"י, עמ' 3-47.

—, "הפנות ער". "משא", דבר, י"ז באדר תשמ"ב (12 במרס 1982). המדור הספרותי מוקדש "לדב סדן לחג הגבורות".

—, כתבי דב סדן. ביבליוגרפיה. חלק ראשון. תל אביב, תשמ"א.

—, כתבי ג. קרסל ביבליוגרפיה (תרפ"ט 1929 — תשמ"ו 1985), ירושלים, תשמ"ו.

אברהם שאנן, "דב סדן עורך ה'מוסף', 'משא', דבר, י"ז באדר תשמ"ב (12 במרס 1982).

אניטה שפירא. ברל, תל אביב, 1980. במיוחד הפרק המוקדש ל"דבר", עמ' 241-269.

תודתי לעמיתי וידידי גבריאל צפרוני, אבנר הולצמן, עורך לוי-מגדה ורפי אילן ממוסד אלתרמן, על עזרתם בפרטים שונים של מאמר זה.

פנחס גינסור, "תחילת המוסף הספרותי של 'דבר' על רקע תקופתו", דבר ימי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, הטיבה ג', כךך שלישי, תשנ"ד, עמ' 159-166.

דבורה גילולה, "בפתח הספר", נתן אלתרמן, הטור השביעי, ספר חמישי, 1948-1956, תל אביב, 1995, עמ' 5.

מנוחה גלבוש, "ראשית 'דבר'", קשר 16, נובמבר 1994, עמ' 80-91.

יוסף גלרון-גולדשגור, כתבי דב סדן. ביבליוגרפיה תרצ"ו-תשמ"ד, תל אביב, תשמ"ו.

—, "ביבליוגרפיה של כתבי דב סדן ועיר מעט ממה שנכתב עליו ועל יצירתו בין השנים תשמ"ד-תש"ן", סדן. מחקרים בספרות עברית, כךך א', בעריכת דן לאור, תל אביב, תשנ"ד, עמ' 265-295.

מנחם דורמן, אל לב הזמר. פרקי ביוגרפיה ועיון ביצירת אלתרמן, תל אביב, תשמ"ו.

דוד וינפולד, "שלושה משוררים יהודיים פולין שנות השלושים", הדרים, חוב' 2, תמוז 1981, עמ' 38-44.

חנן חבר, פייטנים ובריונים. צמיחת השיר הפוליטי העברי בא"י, ירושלים, 1994, על אלתרמן, לפי מפתח השמות והעניינים.

ישראל כהן (עורך), "סופרים עברים שנספו בשואה", ידיעות גנים, 81, כךך ה' שנה 10, ניסן תשל"ג.

דן מירון, "עיר ואם, עיר ואש. על שירת תל אביב כראשיתה", אמהות מייסדות, אחיות הורגות, תל אביב 1991, במיוחד עמ' 233-245.

מרדכי נאור, "'דבר' 1925-1996 עשרה 'אבות מייסדים'", קשר 20, נובמבר 1996, עמ' 21-32.

דב סדן, התום: אתב"ש. "אני יושב באפר" (שיר). דבר, י"ט בכסלו תרצ"ה (26 בנובמבר 1934), עמ' 6. הפענוח לפי הביבליוגרפיה של סדן שנערכה על ידי ג. קרסל.

דב סדן, התום: דב שטוק. "הערה", דבר, מוסף לשבתות ולמועדים, כ"ז בתמוז תרצ"ט (14 ביולי 1939), עמ' 4. הודעה על פרישתו מעריכת "המוסף".